Claus Rønlev
Slægtsforskning

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Det er tilladt at dele PDF-filen med andre, da der ikke er ophavsret til titlen.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine flere tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

SAMLINGER

TIL

JYDSK HISTORIE OG TOPOGRAFI

UDGIVNE AF

DET JYDSKE HISTORISK-TOPOGRAFISKE SELSKAB

3. RÆKKE. V. BIND.

REDIGERET AF

VILLADS CHRISTENSEN

I KOMMISSION HOS TILLGES BOGHANDEL
I KØBENHAVN

TRYKT I AARHUS STIFTSBOGTRYKKERI

1906—08

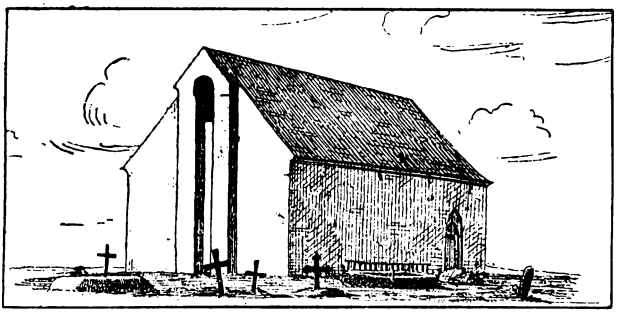

Karup Kirke. Efter Tegning af Erik Schiødte fra 1880.

Karup og dets Helligkilde.

Af C. M. Smidt.
Architekt.

I Samlinger til jydsk Hist. og Top., Bind II (1868—69) har C. A. Thyregod offentliggjort en mindre Afhandling om Kapellet og Helligkilden i Almind i Lysgaard Herred. Kapelruinen og Kilden — forhen indviet til St. Margrete — findes i den saakaldte Kapeldal nær Viborg-Vejle Landevejen ved Østsiden af Hald Sø, 1¼ Mil fra Viborg.

Der er for 10 Aar siden sket Henvendelse til Ejeren fra Nationalmuseets 2den Afdeling for at faa Tilladelse til at fremgrave og undersøge de bevarede Levninger af Ruinen, men uden Resultat. Efter given Meddelelse skal der imidlertid være saameget tilbage, at man tydeligt ser Planen af Kapellet, halvhundrede Fod i Længden. Der menes foruden Grundstenene at staa noget Murværk, og Mængder af Kalk og Murstensbrokker er spredt over

Pladsen. Nær Kapellet findes et Kildevæld, den formentlige Helligkilde, som endnu er rigelig vandførende.

Muligt er det, at Kapellet i Almind har været søgt og skattet af Pilgrimme. Det har dog ikke været landskendt som adskillige andre jydske Valfartssteder. Og netop i Alminds allernærmeste Omegn træffer vi et af de Steder, hvortil store Skarer af Pilgrimme aarligt søgte. Det er Karup — 2 Mil Syd-Vest for Almind —, hvis Navn er kendt langt ud over Halvøen [1]).

Karup ligger ved den vand- og fiskerige Karup Aa — 3 Mil fra Viborg, 4 Mil fra Skive, 4½ Mil fra Holstebro. I 15de og 16de Aarhundrede var det en ret betydelig Plads, som nævnes mange Gange. Den til vor Frue viede hellige Kilde gjorde Stedet til et yndet Valfartssted og var utvivlsomt Skyld i Karups Opkomst.

I Pontoppidans Danske Atlas IV Bind (Side 482) findes under Karup Sogn, Lysgaard Herred følgende: St. Mariæ Kirke eller Vor Frue Kirke i Karup har fordum været sær navnkundig og i Overtroens Tider baade paa Helbredens og Andagtens Vegne meget søgt, som endog de mangfoldige paa alle Sider til- og fraløbende, men nu med Lyng bevoxne, Veie give tilkiende. Oprindelsen til saadan Pillegrimsfart skal have været denne: En blind Mand drømte, at om han lod sig lede til Karup og toede sig i et der under en Sivbusk udspringende Vand, skulde han ved Mariæ Paakaldelse faae sit Syn igien, hvilket og skede. Der dette falske Mirakel rygtedes, blev der opsat et Træværk over denne Vældekilde og et Capel bygt derhos, hvorhen mange Skrøbelige Blinde og andre Syge strax forføjede sig. Og som dette

---

[1]) I Levring Sogn (ogsaa i Lysgaard Herred) har der ligeledes været en Helligkilde. Den skal have ligget ved Kjeldgaard i Levring By.

Tilløb daglig voxte, blev der tigget og givet store Almisser, hvoraf man fandt for godt, at opbygge vor Frue til Ære en stor og anseelig Kirke. Denne Kirke var udvendig tækket med Blye, indvendig med store murede Hvælvinger forsynet, og ziiret med et meget højt Taarn og Spir, hvoraf ved Tidens Ælde et Stykke efter det andet igen er nedfaldet, indtil sammes Levninger, tilligemed en stor Del af Kirken, som efter Reformationen og Superstitionens Ophør var ganske forfalden, blev nedtagen af Commerceraad Steen Jørgensen, som derefter lod det øvrige sette igien i god Stand. Man kan af Sognets Ringhed, som ligger i den skarpe Hede og ei er 50 Tønder Hartkorn, let slutte, at Kirkens Indkomster ikke har kunnet holde en saa stor Bygning, som Kirken siges at have været, ved lige. Men før Reformationen vare de Gaver, som af Syge og Pillegrime, og andre baade nærværende og fraværende, saavelsom ved Testamenter og i andre Maader bleve skienkede dertil, tilstrekkelige nok, ei alene at opføre, men endog at vedligeholde den største Kirkebygning. Det var ikke alene Penge, men ogsaa andre Varer, som bleve givne dertil. Saaledes gav Holger Rosenkrands i 1495 i sit Testament til Vor Frue i Karup en Oxe. Kirken bestaar nu af 3 overblevne Hvælvinger, og er endda formedelst dens indvendige Vidhed stor nok til at rumme Menigheden o. s. v.

Pontoppidan nævner en Del af Kirkens Inventar og meddeler, at forskellige af Kirkens »Billeder og øvrige Zirater« er flyttede andre Steder hen, blandt andet til andre Kirker i Herredet, og til Herregaarden Avnsbjærg.

Det har sin Rigtighed med Kirken, dens Billeder og Zirater.

Et Par mindre Undersøgelser er foretagne[1]) af Nationalmuseet og herved er Kirkens oprindelige Plan kommet frem. Det har været en Korskirke, hvis Kor har haft 3sidet Afslutning i Øst. Til Kirkens Vestgavl har der sluttet sig et af et højt Spir prydet Taarn.

Kirkens Materiale er Munkesten, og den synes opført i den senere Middelalder, men har antagelig afløst en ældre, mindre Kirke af Kamp, af hvilken endnu er bevaret 2 Tympana. Disse er desværre for faa Aar siden indmurede i den nuværende Nord- og Syddør, og har derved skjult disses øvre Partier. Det er beklageligt, da begge Døre havde architektonisk Værdi, og Kirkebygningen iøvrigt nu er blottet for architektoniske Enkeltheder. Der findes dog en Tegning af Erik Schiødte fra 1880, som viser Dørene før Forandringen.

Som Pontoppidan meddeler, staar nu kun 3 Hvælvingsfag af den gamle Kirke. Men denne nustaaende Kirkebygning, de bevarede Rester af de nedbrudte Partier (Koret, Taarnet og Korsarmene)[2]) og de gamle Døre viser, at Kirken saavel i Størrelse som i Anlæg og Enkeltheder har været ikke ganske almindelig. Meget interessant er det gamle Inventar, der nu findes dels i Kirken selv, dels i Sjørslev Kirke, dels i Viborg Museum.[3])

---

[1]) I 1880 ved Dr. Sophus Müller og Architekt Erik Schiødte, i 1901 ved Kunstmaler Eigil Rothe.

[2]) Paa Sydsiden har der desuden ligget et lille Vaabenhus.

[3]) Ifølge Danske Atlas skulde der ogsaa være overført Billeder eller »Zirater« til Grønbæk Kirke; og en af Karups Klokker skulde være ført til Bording Kirke i Hammerum Herred, Ringkjøbing Amt (Bording Kirkes Klokke er fra 1487).

— Præste- og Degne-Stolen i Karup Kirke er sent middelalderlige og hører med deres Udskæringer til de bedste i Landet. De bærer i Relief Billeder af følgende 4 Helgener: Jacob d. ældre og St. Catherina, St. Gertrud og Johannes Apostel.

I Indberetning til Nationalmuseet om Sjørslev Kirke i

I Nationalmuseet opbevares en smuk Alterkalk, der er skænket Karup Kirke af Jes Quie og Fru Mergret i Aaret 1486. Kalken saavelsom Kirkens gamle Inventar er Vidnesbyrd om de rige Gaver, der i den katholske Tid tilflød Karup Kirke. Et interessant Vidnesbyrd om, at Karup var Valfartssted for Pilgrimme, haves i det i Aaret 1901 af Kunstmaler Eigil Rothe fundne Pilgrimstegn. Det fremdroges ved den af Hr. Rothe for Nationalmuseet foretagne Udgravning af det gamle Kors Plads, og opbevares nu paa Museet.

Pilgrimstegn fra Karup.

Dette Pilgrimstegn er en støbt, firkantet Blyplade, 1 3/4 Tomme lang, 3/4 Tomme bred. Paa Forsiden ses i Relief en Figur, der antagelig forestiller Maria med Barnet; under Figuren staar den meget kortfattede Indskrift KAROP. Paa Bagsiden, som er en plan Flade, findes blot et Kors.

Det er en stor Sjældenhed, da det er det eneste hidtil fundne Pilgrimstegn i Danmark, og at det har hørt hjemme i Karup (»Karop«), derom bærer jo Indskriften tilstrækkeligt Vidnesbyrd.

Foruden den anselige Kirke vides det, at der har været et Hospital i Karup. Af dets Forstandere skal

---

Lysgaard Herred (fra 1880) findes følgende: Nederst i Skibet er der til de nyere Stolestader føjet 4 Endestykker fra Stolestaderne i Karup Kirke. I Fyldinger, der foroven ere prydede med smukt Bladværk, delvis afhøvlet, ses Maria med Barnet, St. Clemens, St. Christoffer og St. Margrethe.

I Viborg Museum findes et ualmindeligt smukt, gothisk Monstranshus og nogle Helgenbilleder fra Karup.

— En Tavle med 3 Helgenbilleder i Viborg Domkirke angives ogsaa at stamme fra Karup.

nævnes Johannes Avonis, der dør 1480, og hvis smukke Ligsten, som desværre er stærkt ødelagt, endnu findes i Karup Kirke. Endvidere én af de sidste Forstandere, Mouritz Poulsen, der vandt sig en meget tvivlsom Berømmelse.

Hvor Klosteret har ligget, vides nu ikke, men Hr. Lærer Wammen i Karup har gjort opmærksom paa, at der paa en Mark umiddelbart Nord for Kirkegaarden, vistnok ogsaa paa nordre Del af selve Kirkegaarden, findes Rester af gamle Bygninger. Det er jo ikke urimeligt, at Hospitalet har ligget saa nær ved Kirken, og at det virkelig er Levninger af Hospitalets Mure, som her findes. Antagelig vil Nationalmuseet ved Lejlighed undersøge Sagen.

Ifølge Danske Atlas skulde der paa Pontoppidans Tid endnu findes adskillige Rester af gammel Bebyggelse fra Karups Storhedstid i det daværende Karups »Gaarde, Huse og Lader, ja paa Gader og Mark«. Nu vilde det vist være vanskeligt at finde noget af synderlig Betydning. Der har vel utvivlsomt været en ikke ringe Bebyggelse, thi ikke udelukkende som Valfartssted havde det Betydning; det vides saaledes, at Karup havde sit eget Birketing indtil 1637.

Oprindelsen til al den Rigdom, der tilflød Karup, var imidlertid »Vor Frue i Karup« og hendes hellige, undergørende Kilde. Til vor Frues Billede og til Kilden strømmede de store Skarer af Pilgrimme og Syge, hvis Gaver utvivlsomt har bidraget til, at den store Kirke rejste sig[1]). Og det er »Vor Frue i Karup«, der spiller saa stor en Rolle i et af vor Litteraturs ældste og interessanteste paa Dansk skrevne Værker, den paa Reforma-

[1]) Bidrag til Kirken ydedes af Biskoppen og Kapitlet i Aarhus.

tionstiden forfattede Historie om »Peder Smid oc Atzer Bonde« [1]).

Det er jo vel kendt, hvorledes Peder Smed blotter den katholske Gejstligheds Fejl og Bedragerier og overtaler Atzer Bonde til at opgive sin Pilgrimsrejse til Karup. Atzer Bonde kommer ind i Stuen hos Las Fogit i Skive, hvor Hr. Jens og Broder Kort sidder og »leger Var taffuel«, mens Peder Smed faar sig en Kande Øl. Saa siger Atzer Bonde:

»Sidder i helsen alle paa rey,
viser mig til Karup den rette vey,
skal ieg over den lange Bro,
kand ieg komme offuer med tørre sko?

Peder Smed byder Atzer Bonde sin Kande og spørger, hvorfra han kommer, og hvorhen han gaar.

Atzer B.? ». . . ieg boer i Tebbering by i Morss.
Ieg skal icke æde andet end Vand og Brød,
ieg skal icke komme i den nød,
før ieg kommer den reyse af sted,
som ieg haver til Karup iet.«
Peder S.: »Ieg haffuer oc verit til marcket der,
ieg vil icke komme der mer.
Ieg førte did Øxer, Sigle oc Kniffue,
oc tenckte kiøbmandskaff der at bedriffue.
Ieg fick end nøye for alle mine Vare,
saa mange Penninge ieg kunde fortære . . .«
Atzer B.: ». . . Ieg gaar icke til Karup fram,
for ieg vil selge eller kiøbe kram.
Viste i, huad der skede, saa vel som ieg,
i ginge vel Pillegrimsgang met mig.«
Præsten, Hr. Jens, spørger: »Sig mig, Atzer, i denne Time,
huad er skeet i Karup for snime?«

---

[1]) Se Svend Grundvigs Udgave af Peder Smed for »Samfundet til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur«, Kjøbenhavn 1880. Se endvidere 2 Afhandlinger af A. Heise i »Kirkehistoriske Samlinger« 2. Række, V Bind, S. 738 og 3. Række, III Bind, S. 186.

Atzer B.: ». . . Jomfru Maria hauffer græd fuld saare,
for ingen vil til Karup fare.
Det saa min Nabo, saa danniss en Mand,
huor Iomfru Maries Øyne rand.
Det er icke uden tho dagis rom,
Siden hand hiem aff Karup kom.«

Præsten og Munken blander sig i Samtalen og klager over Tidens Vantro. De ønsker, at Helgene vil gøre Jertegn forat overbevise Tvivlerne. Peder Smed tager atter Ordet og angriber Jertegnene. Han siger derpaa til Atzer Bonde:

»Ieg vil gøre eder Skel for ded,
huorledis vor Frue i Karup gred.
Her Iens ved vel, huorledis det gick til,
om hand sandingen sige vil.
Der Karups reyse bleff mindre giort,
oc Offret bleff icke halfft saa stort,
der fattes alt paa Hr. Mauritz disk,
baade Lam oc Gess, Oste oc Fisk,
Han giorde met andre Prester it raad,
at Ligfolck skulde det icke forstaa.
Vor Fruis billede, i Karup staar,
groff hand igennem Hoffuit oc Haar,
Oc giorde houffuedet inden tomt,
der var it hul baade vit oc romt.
En Nagle stack hand i øget saa,
at det kunde ingen mand forstaa.
Saa øssde hand Hoffuedet fuld met Vand,
oc det saa sact gennem øget rand,
Oc sagde: vor Frue greder saare,
for ingen vil til Karup fare.«

Da Atzer B. betvivler det, fortæller Peder Smed, hvorledes Rinds Herreds Foged opdagede Bedrageriet, stod op paa en Stige og saa, at vor Frues Hovede var hult og halvt fyldt med Vand, som sivede ud gennem Øjnene:

». . . Landzdommere stod oc saa der paa,
at det er alt ganget saa.
Rinds herretz Fogit, en Mand saa god,
hand oppaa en stige stod,
Hand det offuen i Hoffuedet fand,

det vaar end da halff fuldt met Vand,
Oc sigede saa sact igennem Øgne neder,
det saa oc mange andre flere.
Der for raader ieg eder saa,
at i icke Pillegrims reyse gaa . . .«
Hr. Jens siger: »Hui vende i den Bonde fraa,
at hand skal icke til Karup gaa . . .«

Saa truer Hr. Jens Smeden med Band, men denne riposterer og beder Præsten læse i Evangeliet »huorledis band skal brugis rettelig«. Efter en Trætte mellem Smeden og Broder Kort om Morten Luther og om Munkene, fortæller Smeden en lang og frygtelig Historie om en godtroende Skræder i Bern, der blev holdt for Nar af de »sorte Munke«, som lavede falske Jertegn. Broder Kort skammer sig paa sine »Brødres« Vegne, og Atzer Bonde takker Peder Smed for hans 2 Fortællinger:

». . . tho snacke, som ieg merckte vel:
Den første om Karup her icke fierne,
den anden om den skreddere aff Berne . . .«

Nu giver Peder Smed Atzer Bonde et godt Raad:

». . . Ieg raader fordi, som ieg giorde før:
først i gaa ud ath den Dør,
Da gaar til Morss den rette vey
for Karups reyse siger ney.
Det i skulde tære til Karup oc fraa,
det lader vanføre Mennisker faa.
Ere i selff fattig oc tørffue det ved,
eders hustru oc børn giffue i det.
Lader gaa til Karup huo som vil,
setter eders sind der inted til.
Aff Pillegrims reyse kommer intet gaat,
det kommer dem stundum selff til spaat.
Somme gaa til S. Iost i Nibe,
oc somme til S. Lambrecht i Ribe,
Til Esenbeck Kilde gaa oc somme,
det kommer ingen aff dem til fromme.
Hand far saa til den hellige sted,
sit arbeyde forsømmer hand der met . . .«

Den lange Samtale ender for Atzer Bondes Vedkommende med, at han bliver kureret for sin Lyst til Pilgrimsrejser:

»Ieg gledis aff det, ieg her at vide fick,
oc at ieg icke til Karup gick.«

Hans Slutningsreplik lyder saaledes:

»Ney ieg haffuer hørt de ting,
ieg løber icke til hellige steder saa omkring.
Til Karup vil ieg ingenlunde,
gode nat, ieg gaar til Sallingsund,
der far ieg offuer oc gaar saa hiem,
paa Pillegrims færd giffuer ieg ey giem.«

Broder Kort har ogsaa faaet Øjnene aabnede. Han beslutter at forlade sit Kloster, hvis han blot kan finde et Arbejde, hvortil han kan bruges. Peder Smed giver ham Anvisning paa forskellige Arbejder:

»Der er mange haande Arbeyde til,
at bruge for den, det giøre vil:
Terske, maage, at gaa met Plou,
oc stumdum hugge Ved i Skou . . .«

Broder Kort beslutter sig endelig til at gaa til Nibe og ernære sig der som Fisker. Han kaster sin Munkekappe og begiver sig paa Vej. — Smeden er nu alene med Præsten og læser ham artig Texten paa Grund af Præsternes ejendommelige Cølibat:

». . . en Kone ville i icke lenge haffue,
I lade vel hente en Kone paa Skauffuen (Skagen),
oc en anden i Kiøbenhaffn.
Kand hun icke dantze effter eders pibe,
da hente i vel den tredie i Ribe.
Saa lede i dem alle tre aff by,
oc tage den fierde igen paa ny . . .«

Præsten beslutter tilsidst at rejse til sin Biskop for at føre Klage over Peder Smed:

». . . Ieg vil nu strax ride aff sted
oc sige min Herre Bispen det.

. . . Ieg finder hannem paa Hald, det gode slot,
som hans naade haver bygt saa fast oc got.« [1])

Her er jo kun givet et korteligt Referat af de Partier, der navnlig har Interesse for os paa Grund af deres Forbindelse med Karup. Dog selv i dette vil man finde en Mængde jydske Stedsbetegnelser. Der er en egen jydsk Kolorit over hele Historien. A. Heise gør opmærksom paa, at de fleste Stedsbetegnelser refererer sig til det nordlige Jylland, navnlig Egnen mellem Mors, Skive, Viborg, Randers, Aalborg, Nibe, og han paaviser, at flere af Digtets Rim er særligt jydske.

Den i ovenstaaende artige Historie nævnte Hr. Mouritz, paa hvis Disk, der fattedes »baade Lam og Gæs, Oste og Fisk«, og som derfor fik vor Frues Øjne til at rinde, var den allerede omtalte Forstander for Hospitalet, Hr. Mouritz Poulsen [2]). Vi ved forøvrigt intet om ham; det undergørende Billede af vor Frue, som græd ved Hr. Mouritz' Hjælp, er forsvundet [3]). Hospitalet er for-

---

[1]) A. Heises Afhandling i Kirkehist. Saml. 3. Række, III Bind Side 197 ff. »Hans Naade«, som haver bygt Hald, er Jørgen Friis, Biskoppen over Viborg Stift.

[2]) Se en Notits af Carl Neergaard i Kirkehist. Saml. 4. Række, I Bind Side 552. Navnet Mauritius pauli, provisor hujus loci findes paa Karups Klokke fra 1525.

[3]) Paa den Mariafigur fra Karup, der nu findes i Viborg Museum, opgives der at være et Hul foroven i Hovedet. Det er dog vistnok for dristigt, af denne Aarsag at slutte, at vi her har det berømte Mariebillede.

— I denne Forbindelse maa nævnes en Meddelelse fra Pontoppidans danske Atlas, Bind IV Side 496 under Herregaarden Avnsbjærg: Der var og et kunstigt og rart Mariæ Billed, hvor hun sad paa en Trone med Solen og Stjerner omgiven, under hendes Fødder sad tvende paa Knæe med sammenlagte Hænder og opløftede Øine til Mariam, hvorhos var et adeligt Vaaben og Aarstal 1500, hvilket af Greve Rantzov blev som Raritet foræret til en catholsk Herre, som engang besøgte ham

svundet; vi kan kun udtale en Formodning om dets Plads, og af den store Kirke er kun en Brøkdel tilbage. Ogsaa den undergørende Kilde, eller, som Pontoppidan skriver, »det under en Sivbusk udspringende Vand«, var forsvundet; men en gammel Tradition paapegede med stor Bestemthed Kildens Plads nogle Hundrede Alen Sydøst for Kirken, tæt Nord for Karup Aa. Her fandtes paa den lave Mark en Stribe i Retningen Nord-Øst til Syd-Vest, hvor Græsset selv i den tøreste Sommertid altid var grønt og friskt. Hr. Lærer Wammen i Karup, som har offentliggjort en mindre Afhandling om Karup, har af alle ældre Folk i Sognet faaet den paagældende Plads udpeget som Helligkilden. Af Interesse for Sagen gravede han da i April 1906 paa Stedet og fandt et Kildevæld, en gammel Stenbro, Stykker af Munkesten og Munketagsten, og Antydninger af gammelt Murværk.

Hr. Wammen sendte Meddelelse til Nationalmuseets 2den Afdeling om Sagen, og samme Aar foretoges der en Udgravning og Undersøgelse. Gravningen, der paa Museets Vegne lededes af Forfatteren af disse Meddelelser, lagde de væsentligste Partier blot. Efter fornøden Instrux fortsattes Arbejdet under Hr. Wammens Ledelse, og senere paa Aaret var Forfatteren atter paa Stedet forat slutte Undersøgelsen, foretage Opmaaling samt tage de fornødne Fotografier. Under Museets første Kampagne var der allerede taget nogle Fotografier; men paa dette Tidspunkt var jo kun en Del af Pladsen afgravet.

Idet der henvises til medfølgende Plan, skal jeg gøre Rede for Undersøgelsens Resultater. Nordligst paa Pladsen

paa Rosenvold. Dette Vor Frue Billede, saavelsom et andet St. Karens Billede, havde før været i Karup Kirke, men af Jørgen Marsvin bortførte til Avensberg.

fandtes Fundamentrester af en rektangulær Bygning, hvis Bredde har været henimod 4 Meter. $7^1/_2$ Meter Vest for Bygningens Østgavl — ved C. — syntes Bygningen at have haft et Fremspring i Syd. $2^1/_2$ Meter længere mod Vest standsede Fundamenterne. Det vil paa Planen ses, at der baade af Nord- og Sydmuren kun var bevaret sparsomme Fundamentrester; de bestod dels af Kampe-

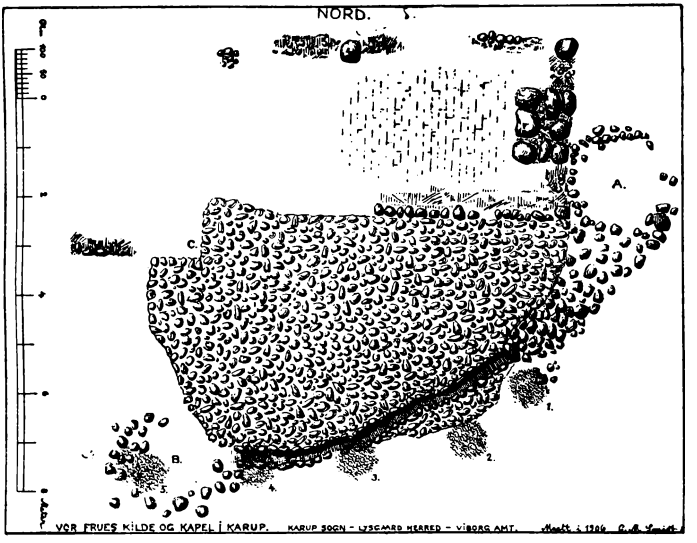

Plan af Kapellet og Helligkilden.

sten, dels af stenblandede Kalklag (skraveret paa Planen). Af samme Art, men noget bedre bevaret, var Fundamentet af Østgavlen. Indvendig i Bygningen fandtes mange Brudstykker af røde Mursten, der for alle større Stykkers Vedkommende kunde godtgøres at være Brudstykker af Munkesten. Endvidere laa der — som antydet paa Planen — et nu stærkt forvitret Gulv af Munkesten i Bygningens Indre. Langs alle Ydersider af

Bygningen, indtil èn à to Meter fra dennes Yderlinier, opgravedes en Mængde Brudstykker saavel af Munkesten som navnlig af Munketagsten. Da der ikke fandtes et eneste Murskifte paa Plads, kunde det ikke godtgøres, om Murskiftet har været middelalderligt. Men det kan med Sikkerhed siges, at der her har staaet en Bygning opført af Munkesten, hvis Tag har været dækket af Munketagsten, og at denne Bygning stammer fra Middelalderen eller den tidlige Renaissance. Vestlig i den bevarede Del af Bygningen har Sydmuren haft et Fremspring. Om noget lignende har været gældende for Nordmuren, kan nu ikke godtgøres. Antages det, at Bygningen har været et Kapel, kan vi forklare Betydningen af det større og sværere Fundament, bestaaende af store Kampesten, som ses paa Planen indvendig i Bygningens Østende op til Østgavlen. Det kan da forklares som Fundamentet af et Alter. Et saadant maatte jo netop ligge paa denne Plads i Bygningen. Har Bygningen derimod ikke været et Kapel, vil det være meget vanskeligt at give nogen rimelig Forklaring for det paagældende Fundament[1]). For et Kapel taler den Omstændighed, at Bygningens Længdeaxe ligger i Øst—Vest.

Umiddelbart Øst for »Kapellet«s Østgavl, lige op til »Alteret«, fandtes en Sump, som oprensedes. Det var en af raa, mindre Kampesten omgivet Vandbeholder (A.), fra hvilken en Stenpakning, et Stendrain, udgik i sydvestlig Retning. Stendrainet standsede c. 3¼ Meter fra Vandbeholderen, og afløstes — som det ses paa Planen — af en aaben Rende af c. 6 Meters Længde. Vandrenden mundede ud i Beholder B., der i ret stor Dybde var fyldt

[1]) Hvis man antog, at Bygningen havde været et Beboelseshus, og Fundamentet stammede fra en Skorsten eller Kamin, maatte man have fundet rigelige Brandrester eller ildskørnede Sten, men dette var ikke Tilfældet.

med Sand og Muld, blandet med Potteskaar og Træstumper. Udgravningen var, paa Grund af forskellige Forhold, her meget vanskelig; men det syntes at kunne godtgøres, at man i B. havde en Brønd, hvis Sider dels bestod af Kampesten, dels af Træstokke. Den aabne

Helligkildens aabne Rende (efter Fotografi af Forf.).

Vandrendes Bund var meget regelmæssigt lagt af Kampesten, og Rendens Sider var ogsaa sat af saadanne. Vandrendens Karakter var nærmest en almindelig Rendestens.

Mellem Vandrenden og »Kapellet« var den nedad mod Renden skraanende Flade brolagt med smaa Kampe-

sten (Rullesten). Brolægningen var, hvad Jyderne kalder »pikket Bro«.

Der blev imidlertid gjort en Iagttagelse ved Vandrendens nærmeste Omgivelser, som var meget ejendommelig. Langs begge Sider af Renden fandtes der Mængder af Munkestensbrokker og Kalk. Det var ganske utvivlsomt, at Renden i Nord og Syd havde været omgivet af et af Munkesten muret Hegn. Ved forsigtig Udgravning fandtes et Par Steder endnu meget forvitrede Rester af formurede Munkesten, og andre Steder iagttog man, at Murstensbrokkerne laa samlede i ret bestemt begrænsede Hobe. Den sydlige Række af disse er paa Planen angivet ved Skravering og mærket med Tallene 1, 2, 3, 4 og 5. Noget lignende fandt Sted paa Nordsiden af Renden, men blev ikke maalt ind.

Jeg tør ikke afgøre, om disse Hobe skal forklares som Rester af murede Piller med aabne Mellemrum, eller om man snarere skal betragte Hegnet som 2 Munkestensmure med fremspringende Stræbepiller. Alt det Materiale af brændt Ler, som er fundet, var yderlig forvitret og var — antageligt paa Grund af det fugtige Sted — blødt eller sprødt. Ikke en eneste hel Munkesten blev optaget. Endnu mærkeligere end Resterne af de gamle Hegnsmure, var dog det, at man i et bestemt Bælte langs Nord- og Sydsiden af Renden i hele dennes Længde fandt en rigelig Mængde Brudstykker af Munketagsten. Forholdet var her ganske det samme som ved »Kapellet«. Det er ikke muligt at komme udenom den Forklaring, at Renden har været dækket af et Tag, tækket med Munketegl.

Efter Fremgravningen i Foraar og Forsommer og Oprensningen af Vandbeholderen A. har Kilden været vandførende hele Sommeren, Bunden af Vandrenden ikke været tør, selv ikke i den tøreste Sommertid. Det havde

været ønskeligt at foretage yderligere Undersøgelser paa enkelte Punkter. F. Ex. Oprensning af Vandbeholderne, Gravning i »den grønne Stribe«, der fra A. fortsætter sig i nordøstlig Retning. Maaske man her vilde finde Stendrainet fortsat.

Dog, da Museets mange forskelligartede Arbejder først i December levnede Tid til den afsluttende Undersøgelse og den endelige Opmaaling, var Jorden frossen og Gravning derfor umuliggjort. Museet paatænker imidlertid en Undersøgelse i og ved Karup Kirke, og man kunde da muligvis supplere Undersøgelserne ved Kilden. I alt væsentligt maa disse dog betragtes som sluttede. Hvad der yderligere kan tænkes at fremkomme, vil næppe være af afgørende Betydning.

Ser man, efter den samlede Undersøgelse, paa hele Anlægget, tager i Betragtning det Sted, hvor dette er fundet, og de Traditioner, der knytter sig til Stedet, kan man ikke være i Tvivl om, at det er Helligkilden og et til den knyttet Kapel, som her er fremdraget. Intet af de gjorte Fund: Brudstykker af Munkesten og Tagsten, Potteskaar o. s. v., som i og for sig er uvæsentlige, afkræfter denne Opfattelse, medens derimod alle Træk peger hen herimod.

Vi har da her haft liggende et lille af Munkesten opført Kapel, hvis Tagdækning har været Munketegl, liggende efter kirkelig Skik i Øst—Vest med Alteret i Øst. Umiddelbart op til Alteret har Helligkilden vældet frem, har gennem et Stendrain fortsat sig hen til den aabne Ledning og herigennem naaet Brønden B. Herfra har Vandet antageligt sivet ned over den lavere liggende Mark i Syd-Vest. Forat beskytte Kildens hellige Vand, at ingen skulde nyde Gavn heraf, uden at have ofret fromme Gaver, var den omgivet af Mure og dækket af et Tag — ligesom Kapellets af Munketegl.

Denne hegnede og beskyttede Kilde er en morsom Illustration til Peder Smeds drastiske Beskrivelse af Gejstlighedens Forretning og Spekulation i Folkets Overtro. Det vilde være lærerigt at undersøge andre af de kendte Valfartssteder, paa hvilke Jylland er saa rig; et Par af dem er nævnt i Begyndelsen af denne Afhandling, andre omtales af Peder Smed. Det var af Interesse at se, om man andre Steder traf lignende Anlæg som i Karup.

Ved Beskrivelsen af Undersøgelsen er vi standsede ved Kapellet og Kilden. Der fremkom imidlertid et og andet udenfor, som ogsaa havde Interesse. Først maa nævnes, at da Ejerne af Mindesmærket i Efteraaret 1906 lod sætte Hegn omkring Stedet, og man i den Anledning gravede Huller til Hegnsstolper, traf man Vest for Kapellet (3½ Mester Vest for det vestligste Yderpunkt af Kapellets bevarede Fundamenter) paa en Række store Kampesten liggende i Retning Nord—Syd. Under det afsluttende Arbejde i December var det ugørlig at undersøge Sagen nærmere; men det syntes forøvrigt utvivlsomt, at den nævnte Stenrække *ikke* kunde have tilhørt nogen Del af Kapellet. Hvis den overhovedet har haft nogensomhelst Forbindelse med Anlæget, maa det have været som Del af et Gærde eller Hegn.

Marken Syd-Vest for Kapel og Kilde blev, i Tiden før Fremdragningen af disse, kulegravet og drainet. Endnu under Udgravningen i Maj 1906 stod en Drainingsgrøft aaben, og der var Lejlighed til at foretage nogen Undersøgelse. Forøvrigt havde Hr. Wammen undersøgt Forholdene, ligesom han har Æren af at have gjort opmærksom paa, at det paagældende Sted frembød Forhold af Interesse. Efter Hr. Wammens Meddelelser har den Mand, som kulegravede Marken, en knap Alen under Overfladen stødt paa et Lag, der indeholdt Brandrester, ildskørnede Sten, Potteskaar og mange Steder et

Lag af Rullesten, som laa saa tæt, at de maatte betragtes som Stenbro. Jeg havde i Drainingsgrøftens Sider Lejlighed til at se det paagældende Kulturlag. I begge Grøftsider saas det meget tydeligt markeret. Her fandtes ingen egentlig Stenbro, men flere Steder ildskørnede Sten, rigelige Rester af Aske, Trækul, Slakker, halvt forbrændte Træsplinter, Potteskaar, Lyngtørv o. s. v. Det var utvivlsomt, at der paa Pladsen har været brændt Baal i ældre Tid; og det ligger nær at sætte dette i Forbindelse med Helligkilden. Det undersøgte Sted er mellem et halvt og et helt Hundred Alen fjærnet fra Kapel og Kilde, og man kunde antage, at man har truffet det Sted, hvor de kildesøgende har kamperet og derfor om Natten brændt Baal. Pladsens Nærhed ved Kilden og det lave Niveau gør det rimeligt, at her til Stadighed har været fugtig Grund. Maaske netop dette har været Aarsag til, at de Syge, som søgte Helbredelse ved Kilden valgte Stedet til Kampering; den fugtige Undergrund havde jo sin Aarsag i Helligkilden.

Til disse Meddelelser maa endnu føjes et Par Ord om Karup og de Mænd, hvis Interesse det skyldes, at det lille beskedne Mindesmærke er blevet fredlyst.

Efter Karups Stortid, da Skarer af Pilgrimme søgte Stedet, forfaldt den lille By mere og mere og formaaede lige til den seneste Tid ikke at rejse sig igen, skøndt dog en enkelt Mand, Bonden Jens Stoulund, gjorde sit Navn bekendt i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede paa Grund af sine Engvandingsanlæg.

Et Par Tal fra »Traps Danmark« giver god Besked om Karups Lidenhed. Befolkningen i Karup Sogn var i 1801: 111, i 1840: 187, i 1860: 221, i 1880: 247, i 1890: 259, i 1901: 300. I 1890 fandtes i Sognet ialt 44 Gaarde og Huse. Man vil se, at der navnlig i Tiden

1890 til 1901 var noget større Udvikling. Men efter denne Tid er den nye Jærnbane mellem Viborg og Herning blevet bygget, og Karup blev Midtstationen paa Banen. Dette gav den lille By et godt Skub fremad. Nogle dygtige, energiske Mænd gik i Spidsen for Udviklingen, og i Løbet af nogle faa Aar var Antallet af Bygninger i Byen mere end fordoblet. Nye Virksomheder voxede frem og er i stadig Vext, mens den gamle Vandmølle ved Karup Aa nu forsyner Byen med elektrisk Lys. Forrest i Udviklingen er Købmand J. C. Nielsen i Karup, som sammen med Architekt Erik W. Lind og Købmand Frederik Schade (begge af Skive) er Ejer af den Jord, paa hvilken Kapellet og Kilden er beliggende. Disse 3 Mænd, som arbejder paa Udviklingen af det nye Karup, har vist den allerstørste Interesse for det gamle Mindesmærke. De har deltaget i Udgifterne ved Udgravningen og har fredlyst Stedet. Naar dette nævnes her, er det ikke blot som Tak til disse Mænd, men for at fremhæve, at det her som andetsteds i Landet ofte er de Mænd, som leder den moderne Udvikling, der viser den største Interesse for vore historiske Minder.